

CASTRUL ȘI GARNIZOANA ROMANĂ DE LA BUCIUMI (RAION ZĂLAU)

CONTRIBUȚIE LA ISTORIA MILITARĂ A DACIEI

După zdrobirea puterii militare a daco-geților în cele două războaie daco-romane (a. 101/2, 105/6) și desființarea formației statale a lui Decebal din arcul carpatic, Dacia — în limitele trasate de Traian la anul 106 — a fost ocupată, organizată ca provincie și stăpînită timp de 165 ani (106—271) printr-un mare număr de trupe (legiuni, auxilia, jandarmerie rurală formații de gardă) repartizate într-un puternic sistem defensiv de castre (mari cazărmi-cetăți) legate printr-o rețea de drumuri asigurînd o conducere centralizată și un control deplin din partea comandamentului suprem asupra întregului teritoriu. Asemenea organizare asigură apărarea față de atacurile din afară — daci liberi, costoboci, carpi, triburi iraniene, germanice etc. — și relativa stabilitate a dominației romane asupra populației daco-gețice cucerite și aservite.

Granița de nord-vest, între Someș și Crișul Repede, pe coama Munților Meseș, era apărată de un dispozitiv de 7 cetăți (castre, castella): *Tihău* (Tihó, r. Jibou, pe Someș), *POROLISSUM* — Moigrad (r. Zălau), *Romila* (Romlott), *Romînași* (Unguraș, Magyar-, Alsó-egregy), *Bozna* (Szent-péterfalva) [?], *Buciumi* (Vármező) și *Bologa* (Sebesvár, r. Huedin) la Crișul Repede (cf. hartă, fig. 1). Se observă că în acest sector castrul sînt mai multe, deci trupe mai numeroase decît în alte zone ale „limesului” Daciei, ceea ce stă desigur în legătură cu necesitățile defensive mai mari ale liniei Meseșului. Dintre punctele strategice cu importantă zonă arheologică, explorate și semnalate mai întîi de C. Torma prin anii 1859—1862, numai trei au fost cercetate sistematic prin săpături parțiale ori sondeaje : Porolissum¹,

¹ Buday A., *Erdélyi Múzeum*, Cluj, XXV, 1908, p. 337—348; *Dolj* Cluj, II, 1911, p. 70—96; V, 1914, p. 67—86; VI, 1915, p. 51—95; G. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 323—336; *RE*, XXII (1953), 265—270; M. Moga, în *SCIV*, I, 1950, p. 131—135; M. Măcrea, în *Activitatea Muzeelor*, Cluj, 1956, p. 101—117; *SCIV*, VIII, 1957, p. 215—245; campania de săpături a Institutului de istorie Cluj, iulie-sept., 1958 și 1959 în zona Porolissum a dat rezultate abundente.

Bologa¹ și Tihău². Despre celelalte există informații sporadice din observații de suprafață în terenul ruinelor și materialelor, identificând amplasamentul și dimensiunile castrilor (uneori cu aproximație și erori), sau din descoperiri întâmplătoare arheologice, epigrafice și numis-

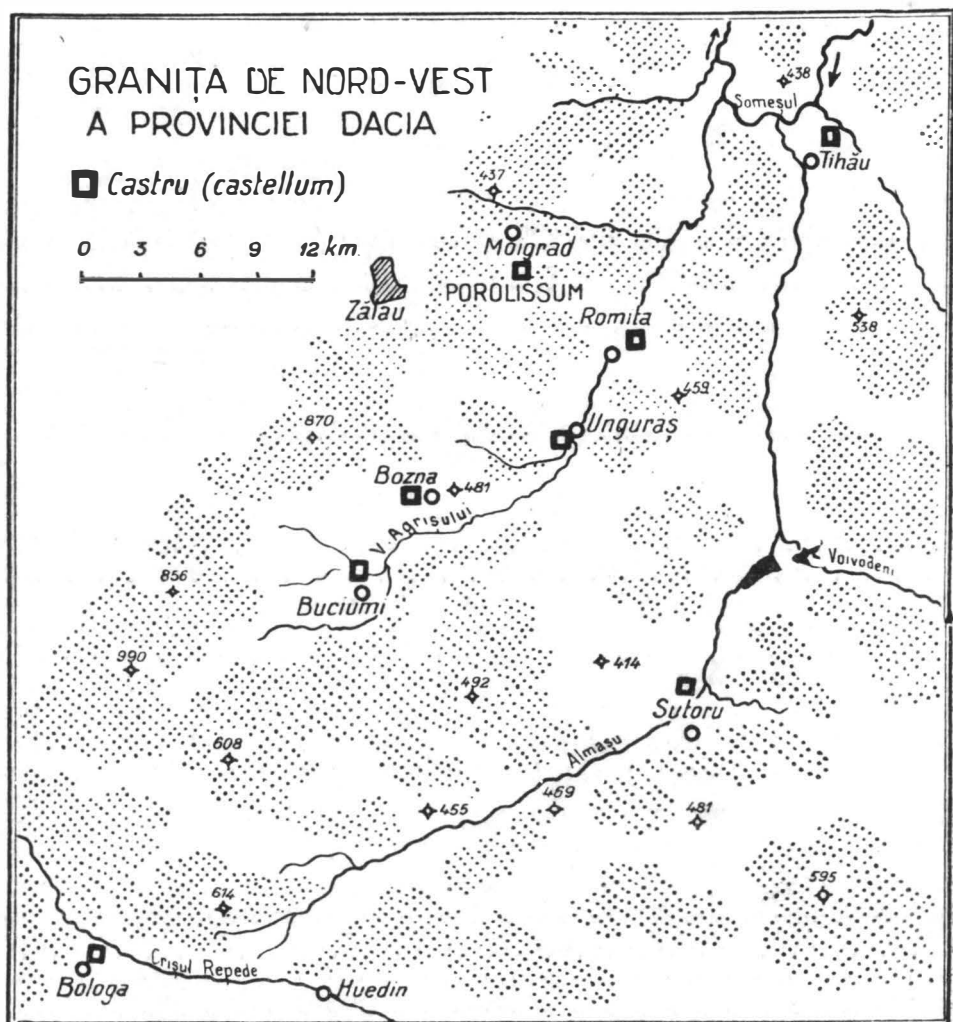

Fig. 1. — Linia de castru (castella) din nord-vestul Daciei romane.

¹ M. Macrea, *Castrul roman de la Bologa. Săpăturile din 1936*, în *ACMIT*, IV, 1938, p. 197—233.

² Săpătura parțială (sept. 1958) a Institutului de istorie Cluj a stabilit dimensiunile castrului Tihău, structura fortificației, câteva clădiri; două inscripții erau descoperite din 1952 și 1954. Bibliografia anterioară: Ferenczi I., *A tihői római táborról* (Despre castrul roman de la Tihău), în *Emlékkönyv Kelemen L.*, Cluj, 1957, p. 279—292.

matice, indicînd locul castrului și al altor clădiri, în unele cazuri numele trupelor de garnizoană. Între castrele (castella) cu garnizoane auxiliare din sectorul nord-vestic al „limesului dacic” la care nu s-au făcut cercetări sistematice (săpături sau măcar sondaje), dar despre care se pot

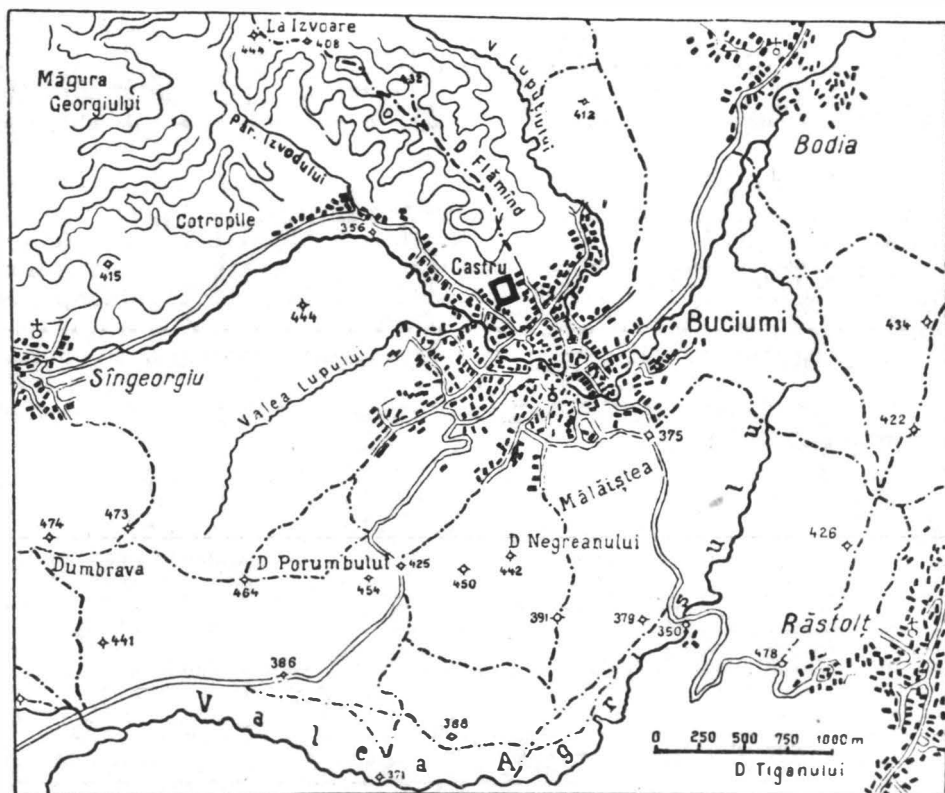

Fig. 2. — Satul Buciumi și împrejurimile. Castrul roman.

aduce importante informații noi din descoperirile întîmplătoare este Buciumi, de care ne vom ocupa aici semnănd în prealabil știrile și informațiile bibliografice mai vechi.

Ruinele Castrului. În cursul secolelor, după evacuarea Daciei (a. 271) și părăsirea castrelor-cetăți (căzute în paragină și pustii), ploile și vîntul, înghețul și căldura au desfăcut pe încetul an de an și veac de veac zidurile abandonate și dezvelite ale fortificațiilor și clădirilor, lîngă actualul Buciumi ca și peste tot în fosta provincie carpatică; buruienile, iarba, pomii, pădurile crescute au contribuit la dislocarea zidăriei, la nivelarea definitivă a cîmpurilor de ruine. În cursul evului mediu, pînă prin secolele XI—XIII, ruinele castrului și așezării de la Buciumi erau înalte și impozante ridicîndu-se mult peste nivelul pămîntului, fiind un punct topografic remarcabil în zona Meseșului; importanța lor se reflectă în toponimie: locul castrului se cheamă *Grădiște*¹

¹ *Grădiște*, var. *Grădiște* „loc de cetate, loc cu ruine”, frecvent în toponimia romînească: N. Drăganu, *Romnii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, Buc., 1933 (Academia Romîna. Studii și cercetări, XXI), p. 270—271.

și *Cetate*¹ (cf. harta, fig. 2), iar numele unguresc al satului *Vármező*, atestat documentar în a. 1474 sub forma „Warmezew”², înseamnă „câmpul cetății”. La sfârșitul secolului XVI ruinele castrului erau bine vizibile, încă mult ridicate peste fața pământului : de atunci există cea dintâi mențiune documentară despre ele, în *Historia de rebus Transilvanicis* a lui W. Bethlen, în legătură cu expediția fruntașului transilvănean Ioan Bornemissa, trimis la 1594 de „ordinele ardelene” cu trupe contra turco-tătarilor prin părțile Sălajului ; în marș spre vest, înainte de a trece Munții Meseș, el „și-a așezat tabăra la *Vármező*, sat românesc, unde se vedeau mormanele de ruine ale unei cetăți vechi”³.

Primele mențiuni arheologice despre castrul (castellum) și așezarea romană de la Buciumi a lăsat harnicul explorator al Daciei și eminent epigrafist ardelean C. Torma — entuziast pioner, adevărat deschizător de drumuri în aceste domenii de cercetare⁴ — care prin anii 1859—1862, cutreerînd zona de nord a Transilvaniei începînd de la Cluj, a notat și studiat ruinele și materialele arheologice-epigrafice de la marginea nordică a provinciei, identificînd multe așezări antice și materiale documentare importante pentru istoria Daciei romane. În memoriul arheologic-epigrafic, prezentat ca discurs de recepție la academia Ungariei, *Contribuții la geografia și topografia Daciei de nord-vest*⁵, Torma a dat informații despre castrul și așezarea de la Buciumi, ce merită să fie reproduse în traducere, ele servind ca sursă și bază aproape exclusive pentru toți care au scris despre acest punct arheologic și au fost singurele știri pînă acum despre castrul buciuman :

¹ Castrele romane din nord-vestul Daciei, între Criș și Someș au lăsat amintirea prezenței lor, a ruinelor, în toponimia medievală-modernă românească și maghiară ; la *Bologa* locul castrului e *Gradiște* (Torma, *A limes dacicus felső része* (Partea de sus a limesului dacic), Budapesta, 1880, p. 42 ; harta în *ACMIT*, IV, p. 200 ; numele unguresc al satului Sebesvár „Cetatea Sebeșului, a Crișului Repede” stă în legătură cu cetatea medievală) ; *Buciumi* : *Gradiște*, *Cetate* și *Vármező* ; *Bozna* : locul castrului [?] se cheamă „La vranite” (Torma, *Adalék*, p. 12) ; *Unguraș* (Romnaș, Magyaregregy) *Cetate* (Torma, *ibidem*, p. 13) ; *Romita*, ung. *Romlolt* „ruine” ; lângă *Porolissum* satul românesc cu nume slav *Moigrad* (Drăganu, *op. cit.*, p. 419), dar locul castrului și așezării civile romane, între Moigrad și Jac, *Pomet* e mai curînd „loc cu pomi” dect slav *pamiat* „monument (ruine?)” (Petri M., *Szilágy vármegye monographiája* (Monografia județului Sălaj), I, 1901, p. 45) ; *Tihău* : *Gradiște* (Torma, *Adalék*, p. 20) și *Celățuia* (Ferenzi, *op. cit.*).

² Petri, *op. cit.*, IV, 1902, p. 778—781, istoria satului Buciumi (*Vármező*) ; K. Hodor, *Doboka vármegye természeti és polgári, esmerletése* (Descrierea naturii și demografiei județului Doboka, Someș), Cluj, 1837, p. 519—522 *Vármező*.

³ Wolfgang (Farkas) de Bethlen (1639—1679), *Historia*, VIII, p. 544 (editio princeps, 1690) „interea Bornemissa et Lonaius quorum ille Meszesii montis ardua iuga superaturus ad Vár-Mező Valachorum vicum, ubi exaggerata vetustae cuiusdam arcis vestigia apparebant, castra locaverat ; hic vero in Szilagyium copias eduxerat, intellecto eo Tartaros sive sponte, sive ad famam adventus sui recessisse”. Informația și chiar pasajul întreg al lui Bethlen trebuie să fie luate din istoria ardeleană a umanistului Stephanus Zamosius (Szamosközy), partea pierdută (a. 1587—1597). Pînă tîrziu în evul mediu și chiar în sec. XVII—XVIII, ruinele multor castre din Dacia s-au menținut deasupra solului fiind bine vizibile, de ex. la Potaissa (Turda), descrise patetic dar realist și fidel de același istoric Zamosius la 1608.

⁴ Despre Carol Torma (1829—1897) există o bibliografie abundentă de necrologuri și evocări frumoase, din care menționăm : H. Finály, *Erdélyi Múzeum*, 1897, p. 177—179 ; G. Téglás, *ibidem*, p. 541—549 ; G. Kuun, *ibidem*, 1899, p. 1—13 ; Kádár J., *Szolnokdoboka vármegye monographiája* (Dej), II, 1901, p. 416—418 ; un portret al lui Torma : *ibidem*, VII, p. 197 ; Al. Culcer, în *SCS*, Cluj, V, 1954, p. 464.

⁵ Torma K., *Adalék északnyugati Dacia föld- és helyirátához*, în *Magyar Tudomány Akademia évkönyvei*, Budapesta, XI, II, 1864, 39 p.

„Buciumi (Vármező) e așezat pe ambele maluri ale Văii Agrijului. Pe un platou destul de larg al unui deal ce coboară de la nord spre localitate, ridicat nu mult deasupra nivelului văii, în locul numit *Grădiște* sau *Cetate* (la marginea de vest a satului) sînt vizibile temeliiile zidurilor înțelcinite ale unui castru roman patrolater, a cărui latură de sud are lungimea de 205, cea de est 170 pași [183,75 × 127,5 m, după Király P.]. Pe locul cetății se găsește în mare cantitate fragmente de tencuială, cărămizi, țigle etc. Pe lîngă acestea, cam la 200 pași spre ăst de cetate se vede o clădire patrolateră, probabil ruinele băii militare, unde venea de la coasta dealului *Funtinyica beneci* [„Fîntînița Benții”, a lui Bențea, nume personal] o conductă din cărămizi ale cărei resturi — precum spun oamenii — mai erau vizibile din loc în loc cu cîțiva ani în urmă. În locul numit *Citera* se pot vedea ruinele unui alt edificiu vechi pe care poporul îl numește „turn” (bástya). În aceste ruine s-a aflat cu vreo 20 de ani în urmă o piatră romană cu inscripție care a ajuns la Zălau, dar de a cărei urmă n-am putut să dau. Pe locul cetății și în jur s-au descoperit din cînd în cînd bani de aur de la Lysimachus, Nero, Vespasianus, Antoninus Pius, ca și bani de argint și de cupru de la alți împărați, pietre de inel concave (intaglio), arme, piese de harnașament etc. Cunosce de aici numai o piatră cu inscripție [CIL, III, 842], descoperită la 1863. Pe cărămizile aflate în ruinele castrului stativ și mai ales în ruinele băii romane se poate citi sigla COH II NV, „cohors II Numidarum” [urmează unele afirmații și ipoteze nevalabile despre aducerea în Dacia a unității „numidiene”]¹. Mai pe scurt sînt reproduse aceste informații de alți arheologi: Gooss, Király, Szilágyi etc.²

Multă vreme după Torma se pare că nici un explorator-arheolog n-a zăbovit la ruinele, așezarea și materialele de la Buciumi spre a semna la noi descoperiri, din acest punct îndepărtat, ocolit de arheologi dar frecventat și scormonit intens de plugarii localnici în cursul muncilor agricole și exploatării pietrei pentru nevoile construcțiilor actuale. La 1879 este publicată o nouă inscripție de la Buciumi³, posibil de la castru, al cărui teren era la mijlocul secolului XIX pămînt înțelcinit și cu arbori; după defrișare, suprafața este arată anual, ceea ce a adus nivelarea terenului; piatra a fost cărată scoțîndu-se în unele locuri lungi porțiuni de ziduri ce ofereau blocuri fasonate bune pentru nevoile gospodărești⁴. Astfel din marea cetate-cazarmă de la Buciumi n-a rămas nimic deasupra solului, dispărînd chiar și o mare parte din substrucții; dar conturul patrolater se vede clar fiind mult proeminent față de terenul din jur, iar în pămînt — presărat cu fragmente de cărămizi, țigle, pietre etc. — la mică adîncime se află porțiuni din zidurile de incintă, pereți de clădiri, multe blocuri dărîmate și apucate în pămînt, împreună cu alte materiale acoperite de stratul de humus. O săpătură sistematică, chiar parțială (ce n-ar fi prea tîrzie nici azi, după completa nivelare și scoaterea multor porțiuni de ziduri) ar lămuri problema castrului, dimensiunile și fazele dezvoltării lui, aducînd la lumină și alte materiale arheologice-epigrafice de interes documentar pentru istoria localității și a Daciei sub ocupația romană. Măsurătorile făcute la castru (2 XI 1956) ne-au dat aceste dimensiuni

¹ Torma, *Adalék*, p. 11—12.

² C. Gooss, *Chronik der archaeologischen Funde Siebenbürgens*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt-Sibiu, XIII, 1876, p. 320 (extras, p. 120); Király P., *Dacia provincia Augusti*, Nagybecskerek-Becicherecul Mare, I, 1893, p. 414; J. Szilágyi, *Közlemények*, Cluj, III, 1943, p. 95; *A daciai erődrendszer helyőrségei és a katonai léglábellyegek* (Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel; *Diss. Pann.* II, 21), Budapest, 1946, p. 11 și alții.

³ C. Torma, în *AEM*, III, 1879, p. 90, nr. 10 = *CIL*, III, 7645; cf. p. 313, nota 6.

⁴ Vechea biserică românească din Buciumi, transformată în școală la 1865, e clădită cu piatră scoasă din ruinele castrului de pe Grădiște (Petri, *op. cit.*, IV, p. 779). În sat se află risipite pe la casele țaranilor blocuri de piatră de la castru; la biserică lespezi ca trepte de intrare etc.

aproximative : laturile de est și vest 135 m, nord 160 m, deci cam 21 600 m pătrați ; rezultate provizorii ce vor trebui precizate prin săpături ¹.

Limes dacicus. Cetatea romană de la Buciumi fiind o verigă din lanțul castrelor așa-numitului „limes dacicus“ de la Munții Meseș, nu va fi inutil a indica aici rezultatele admise astăzi (cu unele excepții) în privința acestei probleme arheologice mult dezbătute. În baza lecturii greșite a unei inscripții de la Cășeu (nord de Dej) ² „a cens(ibus) subsig-(navit) Samum cum reg(ione) transval(l)um“, Torma ³ era convins că ar exista indicația epigrafică [falsă ca și lectura sa] pentru existența „limesului“ (linie de graniță cu lucrări de fortificație continui) la hotarul nord-vestic, „limes“, pe care l-a căutat în teren cu multă pasiune și tenacitate (dar fără rezultate valabile în sensul dorit de el) în zona Meseșului dintre Someș și Criș, între castrele de la Tihău și Bologa. Reluată, inscripția a fost citită corect de Domaszewski „agens sub sig(nis) Samum cum reg(ione) Ans. . . , v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)“, lectură confirmată de epigrafa asemănătoare de la Cășeu ⁴. Înainte de anul 1936, C. Daicoviciu a parcurs și cercetat „în mai multe rînduri, o bună parte din limesul meseșan“, pe urmele lui Torma și Buday. „O descriere amănunțită a acestor cercetări nu e încă indicată acum, fiind nevoie de alte recunoașteri și săpături mai multe“. Concluziile sînt : „limesul văzut de Torma și Buday, constînd din val de pămînt sau piatră, cu șanț în fața lui, atît la Poieni, cît și în porțiunea de la Buciumi, *nu există*. . . Pe toată linia cercetată se constată micile turnuri de pază din piatră și micile tabere de pămînt, văzute și de Torma și Buday. Nu putem vorbi aici de un *limes* ca cel germanic. Turnuri de observație, mici burguri și tabere, la punctele necesare, formînd o linie de frontieră controlată și păzită, cu castrele de garnizoană a trupelor de graniță în spatele lor, acesta va fi fost „limesul“ dacic de pe Meseș, nu un *limes*-zid sau val cu șanț, care să formeze o neîntreruptă linie de fortificație“ ⁵. Cercetările ulterioare nu au infirmat aceste rezultate și concluzii, care rămîn valabile ⁶.

¹ Dimensiuni ale castrelor din Dacia : C. Daicoviciu, în *ACMIT*, III, 1931, p. 7—9 ; Macrea, în *ACMIT*, IV, p. 204. La acestea se adaugă dimensiuni stabilite prin cercetări și săpături ulterioare : E n l a c e (Inlăceni, r. Cristuru Secuesc) 145 × 142 m, în *SCIV*, II, 1951, p. 304, plan la Székely Z., *Sepsiszentgyörgyi tartományi Múzeum évkönyve* (Tg. Mureș, 1955), p. 46 (= *Almanah Muzeu Sf. Gheorghe*, 1955, p. 39) ; H o g h i z (Olthéviz, r. Rupea) 220 × × 165 m, K. Horedt în *Materiale*, I, 1953, p. 791, plan p. 788—9 ; G i l ă u (Gyalu, r. Cluj) 210 × 138 m, M. Macrea-M. Rusu, în *Materiale*, V, 1959, p. 456 ; S i n p a u l (Homorodszentpál, r. Odorhei) 155 × 133 m (St.-G. Ferenczi, 1957, 1958) ; O r h e i u l Bistriței (Ovárhely, Burghallen, r. Bistrița) dimensiuni și garnizoana identificate în săpătură (sept. 1957, 1958) ; O r ă ș t i o a r a de Sus (r. Orăștie), C. Daicoviciu-Gostar, în *Materiale*, VI, 1959, p. 352 ; T i h ă u, săpătura 1958 (p. 306, nota 2).

² CIL, III, 827 = 7633.

³ C. Torma, *A dalék*, p. 34—38 ; *Limes dacicus*, p. 4—7.

⁴ *Activitatea muzeelor*, 1956, p. 120—122 = *Ann Ép.*, 1957, nr. 323.

⁵ C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1936, p. 254—256.

⁶ Ferenczi I., *Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugali szakaszán* (Observații arheologice în sectorul de nord-vest al limesului dacic), în *Erdélyi Múzeum*, 1941, p. 189—214 (= *Erdélyi tudományos füzetek*, nr. 129) ; A. Radnóti, *A daciai limes a Meszesen* (Limesul Daciei pe Meseș), în *AE*, 1944—1945, p. 137—151 (text italian, p. 151—168) ; cf. *Activitatea Muzeelor*, 1956, p. 122 ; G. Forni, *Limes*, în *Dizionario Epigrafico*, Roma, IV, 1958 ; I. Ferenczi, mai jos, p. 337—350.

Garnizoana castrului Buciumi era necunoscută pînă în ultima vreme cînd o importantă descoperire epigrafică aduce o contribuție prețioasă la cunoașterea acestui centru militar roman de la granița nord-vestică a Daciei¹. Este o *inscripție onorară* (titulus honorarius), lespede

Fig. 3. — Inscripția onorară din castrul Buciumi.

Fig. 4. — Inscripția de la Buciumi, întregită.

¹ Materialele semnalate aici — în frunte cu inscripția importantă pentru istoria militară a Daciei — aparțin colecției amatorului sălăjan pasionat de anticități și autodidact din Buciumi, S. Pop-Papiriu, care a strîns cu osteneală și sacrificii pecuniare piese arheologice, epigrafice și numismatice din zona graniței nord-vestice a Daciei, salvîndu-le de la dispariție ori distrugere. Două inscripții din aceeași colecție descoperite la Porolissum sînt publicate în *Materiale*, VI, 1959, p. 872—873.

din conglomerat dur, descoperită de un țăran, în pământ, cam la 40 m de la poarta de vest, în castru (mai 1948). Dimensiunile fragmentului: lungime 52, înălțime 42, grosime 9 cm, greutate 27 kg; literele înalte 3,5 cm. La marginea rîndurilor se văd urme de liniatură trasate în prealabil pentru a fi asigurată alinierea literelor, ce sînt de formă sobră, destul de modeste și puțin simetrice. Dosul lespezii e lucrat sumar, cu tăieturi neregulate, ce nu se vedeau în poziția originală a plăcii încastrată într-o construcție ori bazament. Fracturată din vechime, cînd s-a prăbușit ori dislocat monumentul din care făcea parte sau chiar cu prilejul utilizării ei ca material de construcție în ultimii ani ai stăpînirii romane, lipsește partea dreaptă păstrîndu-se cam $3/5$ din totalul lărgimii; dar textul inscripției (tocită de vreme și de umezeală în rîndul ultim, la urmă, care prezintă oarecare dificultăți de lectură), se poate întregi cu destulă probabilitate. Cîmpul inscripției e încadrat cu un chenar cu diferite ciubuce, iar în „ansa” tablei ansata (cea din dreapta lipsește) se află o rozetă cu trei frunze lucrate îngrijit și cu oarecare eleganță. În rîndul 5 *ligatura* N + E NERV(ia); în r. 6 la sfîrșit sînt clare urmele din literele P F și STATV. . . , încît întregirea adoptată are toate șansele de a fi reală.

I M P C A E S · M . . . Imp(erator) caes(ar) M(arcus) [Aurel(ius)]
 A N T O N · P I V S . . . Anton(inus) Pius [felix]
 A V G P A R T M A X . aug(ustus), Part(hicus) max(imus), [Britt(anicus) ma-]
 X I M P O N T I F M . . . xim(us), pontif(ex) m[ax(imus), coh(ors)]
 I I N E R V B R I T T . . . secunda Nerv(ia) Britt(onum) [miliaria Anto-]
 N I N I A N A P F S T A T V . niniana p(ia) f(idelis) statu[am pos(uit) ?].

Este dedicația cu formularea cea mai simplă, făcută împăratului Marcus Aurelius Antoninus, „Caracalla”¹ de unitatea auxiliară din castrul Buciumi. Textul prezintă o ciudățenie originală: numele împăratului onorat e la nominativ (ca și cînd ei ar fi făcut o lucrare, ar fi organizat o construcție etc.), „M. Aurelius Antoninus” în loc de cazul dativ, cum e în alte documente epigrafice și era firesc să fie; de relevat de asemenea inconsecvența în abrevierea cuvintelor: o dată PART MAX, apoi al doilea epitet scris ceva mai lung [Britt ma]XIM. Textul e scurt, laconic, obișnuit la periferia lumii romane și la o cohortă al cărei „secretar” se vede că nu era un prea dibaci stilizator al limbii latine, iar gravorul (lapidarius) era puțin familiarizat cu tehnica slovelor monumentale. Un element nou, rar în inscripții este „statu[am pos(uit) ?]”, menționarea monumentului, *statua*, chiar în inscripția fixată în bazamentul ei; o analogie este „cohors I Chalcidenorum — statuam de suo posuit” împăratului Hadrianus².

¹ Despre persoana, domnia, numele, titlurile lungi și pompoase ale lui Aurelius Antoninus (Caracalla): Rohden, în *RE*, II, 2434—2453.

² CRAI, 1949, p. 221 = *AnnEp*, 1950, nr. 58 (semnalată nouă de prof. A. Merlin, Paris).

Se cunosc pînă acum în Dacia alte cinci inscripții dedicate de auxiliii în cinstea împăratului Caracalla¹. Caracterul și rostul acestor epigrafe (de care vor fi existat în cele mai multe, dacă nu în toate castrele), puse prin anii 212—213, e limpede: erau plăcile cu inscripție, ori bazamentul însuși al unui monument (stațuie etc.) închinat de uniți în cadrul acțiunii oficiale puse la cale evident de către comandamentul Daciei; ca la un semnal apar actele de închinare și preamărire adulatoare, necesare ca ficțiuni ale consolidării noului regim în atmosfera de teroare și panică ce a urmat după asasinarea în masă din anul 212, nu numai în legătură cu acțiunea de refacere și întărire a sistemului defensiv la hotarele de nord ale Daciei, organizată cu deosebită perseverență și clarviziune de energicul Caracalla². Era în primul rînd expresia „devotamentului” mai mult sau mai puțin sincer al trupelor³ față de augustul rămas singur stăpîn după asasinarea fratelui său Geta (ian. sau febr. 212) și măcelul masiv al aderenților acestuia, din care ar fi fost suprimați vreo 20 000 de oameni⁴. După asemenea ispravă, spre a-și consolida poziția, fiul singeros și grandoman al lui Septimius Severus a devenit generos și darnic cu ostașii, pe care se sprijinea regimul, împărțindu-le daruri, bani și promisiuni, „indulgentiae et liberalitates” de care vorbește unele inscripții, atît la Roma, cît și în provincii; iar comandamentele și trupele jurau credință suveranului „pius felix augustus, pater patriae” etc., deveneau „devota numini eius”, îi ridicau monumente, preaslăvindu-l în onoruri și luînd supranumele „Antoniniana”⁵, după ce tot din ordin superior a fost șters din inscripțiile monumentelor publice numele fratelui asasinat P. Septimius Geta, peste tot în imperiu ca și în Dacia și la castrul Buciumi⁶.

Cohors II Nervia Brittonum miliaria Antoniniana pia fidelis e unitatea auxiliară de pedestrași (cohorta echivala cam cu un batalion de infanterie; „miliaria” avea 1 000 ostași, efectiv dublu față de simpla „quingenaria” cu 500), care staționa în castrul Buciumi și a cărei apariție în inscripția onorară de mai sus este o noutate pentru istoria militară a Daciei romane. Formată inițial și mai tîrziu recrutată de preferință din tribul celtic al brittonilor, cu epitetul permanent „Nervia” (de la împăratul Nerva? sau alt personaj Nervius? ori de la populația celtică

¹ 1) la Porolissum, mare bazament de piatră (3,20 × 1,20 m), din care s-au păstrat cîteva fragmente (M. Macrea, în *Activitatea Muzeelor*, p. 107); pe el se ridică o statuie equestră a împăratului, din care s-au găsit fragmente (SCIV, VIII, 1957; p. 229—237); 2—3) la Ilișua (r. Beclean) CIL, III, 795; 796; 4) la Enlaca, Z. Székely, *Evkönyv*, p. 42—44, fig. 21—22 (= *Almanah*, p. 36—38, fig. 21—22) jumătate dintr-un bloc de 1,32 × 0,22 m (lungimea totală era 2,50 m): IMP(eratori) CAES(ari) M(arco) [Aur(elio) Antonino]/PIO FELICI AV[gusto] pont(ifici) sive Part(ico) max(im)o]/COH(ors) IIII HISP(anorum) [devot. num(ini) eius?]; 5) la Micia (Vețel), fragment CIL, III, 1368.

² M. Macrea, în *Activitatea Muzeelor*, p. 102—108; SCIV, VII, 1957, p. 207—238.

³ „Numini eius semper ac merito devota”, CIL, III, 795 etc.

⁴ RE, II, 2445. Analiza evenimentelor și stărilor în preajma asasinării lui Geta: W. Rensch, *Der historische Wert der Caracallavita in den Scriptoribus Historiae Augustae*, Klio. Beiheft 24, 1932, p. 14—25.

⁵ Despre stările din Dacia: A. Stein, *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, Sibiu, 1942, 8 p., extras din *ACMIT*, V, care n-a apărut.

⁶ Altar votiv închinat pentru Caracalla și Geta de beneficiarius consularis P. Iulius Firminus, CIL, III, 7645 = O. Floca, în *AISC*, I, 1932, p. 107—108.

din Gallia nervii ?), unitatea apare la 114 e.n. în armata Pannoniei Inferior¹ „cohors II Augusta Nervia Pacensis miliaria Brittonum“; între 114 și 159 e adusă în Dacia de nord (Porolissensis), unde apare în diplome militare din 159 și 164, listele trupelor districtului de nord²: „II Nerv(ia) Britt(onum) ∞ (miliaria)“³. Lipsind pînă acum alt indiciu, cum ar fi o inscripție ori cărămidă stampilată, locul de staționare în cuprinsul districtului de miazănoapte al Daciei nu era cunoscut; epigrafa buciumană arată limpede că în timpul lui Caracalla unitatea staționa chiar în locul descoperirii inscripției, castrul Buciumi, probabil stabilită în acest punct de la început, în anul (deocamdată necunoscut) al dislocării ei la granița Daciei, deși o cărămidă stampilată a unității de britoni pare să fie găsită la Porolissum (v. mai jos, p. 316). La Buciumi, cohorta supraveghea și apăra sectorul de sud al liniei de la Meseș, avînd posturi înaintate spre vest de castru, pe înălțimile muntelui, în fața triburilor libere ale dacilor și celților din zona Sălajului. Epitetul „Antoniniana“ e unul din „supranumele imperiale variabile“ după cognomenul împăraților⁴; „Antoniniana“ după M. Aurelius Antoninus (numele imperial uzurpat de Septimius Bassianus-Caracalla după „bunicul“ său fictiv Marcus Aurelius Antoninus, filozoful, 161—180), e purtat de multe auxilia ale armatei romane⁵, din care opt unități în Dacia⁶. Era o formă de ploconire și adulare a monarhului care devenea mai mult un autocrator și despot de nuanță orientală, din „princeps“ ce fusese în cursul secolelor I—II

¹ *CIL*, XVI, 61.

² *CIL*, XVI, 110 (a. 159) „I AVG NERV...“, corectat de editor în „II Aug(usta) Nerv(ia)...“; — *CIL*, XVI, 185 (= *Klio*, XXX, 1937, p. 187—188) diplomă fragmentară găsită lângă Dupnița în Bulgaria; *Materiale*, II, 1956, p. 704—711 diplomă descoperită în 1951 la Gilău; G. Forni, în *Athenaeum*, Pavia, XXXVI, 1958, p. 183—191, 217 fragment descoperit la 1929 în săpătură de la castrul Cășeiu de Em. Panaitescu (1885—1958). Ultimele trei diplome au data 21 iulie 164 și aceleași corpuri de trupă.

³ *Cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum miliaria* (Wagner, *Dislokation*, 1938, p. 171—172) e menționată între cele 13 auxilia în Dacia Inferior la a. 140 de o diplomă descoperită în 1957 (B. Gerov, *Klio* (sub tipar); cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II, 1958, p. 267).

⁴ G. M. Bersanetti, *I soprannomi imperiali variabili degli auxilia dell'esercito romano* în *Athenaeum*, XVIII, 1940, p. 105—135 „supranume ce nu era obligator, derivat din numele împăratului domnitor și care se schimba deci exceptînd pe „Antoniniana“, la orice schimbare de împărat: *Antoniniana*, *Alexandriana* sau *Severiana* sau *Severiana Alexandriana*, *Maximiana*, *Gordiana*, *Deciana* etc. Ele sînt net deosebite de altele, ca *Augusta*, *Claudia*, *Sulpicia*, *Vespasiana*, *Flavia*, *Nerviana*, *Ulpia*, *Aelia*, fie designînd pe împăratul care înființase unitatea, fie conferite ca distincție onorifică... și precedînd numele etnic al regimentelor auxiliare...“ (*ibidem*, p. 105—107).

⁵ În tabelul lui Bersanetti (*ibidem*, p. 115—121) lipsesc unele auxilia ca ala I Dardanorum Antoniniana într-o inscripție de lângă Măcin, *BCMI*, VIII, 1915, p. 41, necunoscută eruditului italian.

⁶ Antoniniana: Ala I Hispanorum, *CIL*, III, 14216, 17 la Slăveni (Oltenia); ala I Hispanorum Campagonum, *CIL*, III, 1378 la Micia; ala I Tungrorum Frontoniana, *CIL*, III, 795 („Antoniniana“ la a. 213, devine peste zece ani „Alexandriana“ după numele lui Severus Alexander, *CIL*, III, 797), la Ilișua; cohors I Alpinorum, *CIL*, III, 12553, la Călugăreni-Mikháza; coh. I Aurelia Brittonum miliaria, *CIL*, III, 14485a, la Bumbești (Oltenia); coh. I Brittanica miliaria, *Ann Ep*, 1929, nr. 1 (= *BSH*, XV, 1929, p. 79), la Cășei; coh. V Lingonum, *CIL*, III, 7638, *Activitatea Muzzeelor*, 1956, p. 107—108 la Porolissum; Numerus Mauretanorum Tibiscensium, *CIL*, III, 1294.

e. n. ¹. În același sens trebuie înțeles „*pia fidelis*“ primit de cohortă ca distincție pentru devotamentul și fidelitatea față de împărat, posibil tot de la Caracalla și tot în zilele agitate de după asasinarea lui Geta; e mai puțin frecvent la auxiliii decât la legiuni, cam 11 cohorte și 4 ale, din care în Dacia 4 unități ².

Cohors II Numidarum e atestată în trei mențiuni epigrafice: 1) diplomă din anul 129 în Dacia Inferior ³, 2) diplomă din anul 140 (p. 314, nota 3) COH II Fl(avia) NVMIDAR(um), 3) inscripție onorară greacă din Thyateira (Lydia, Asia Mică), cu cariera (cursus honorum) a lui Claudius Alphenus Arignotos comandant (între altele) al coh. II Fl. Numidarum ⁴. Tot ce s-a spus și presupus despre staționarea trupei în castrul (castellum) Buciumi, mutarea ei în orient etc. ⁵. nu are un temei documentar sigur. Aparținând armatei din Dacia Inferior (Oltenia și zona sud-estică a Transilvaniei, bazinul Oltului superior pînă la Brețcu-Bereck, r. Tg. Secuiesc), atestată în anii 129 și 140, e puțin probabil că unitatea de numizi ar fi fost mutată în Dacia Superior, respectiv Porolissensis, unde a fost plasată de epigrafiști în baza cărămizilor stampilate de la Buciumi. În ruinele castrului și așezării romane de aici s-au găsit numeroase cărămizi și țigle cu stampila COH II IV, care au fost atribuite aproape unanim de erudiții ardeleni și de străini acelei „coh. II Fl. Numidarum“ și din care se cunosc numeroase exemplare sau fragmente în muzee și colecții din Transilvania:

a) Torma, *Adalék*, pl. III nr. 3 cărămizi, cu lectura „cohors II Numidarum“ (mai sus, p. 309); H. Finály, *Erdélyi Múzeum*, III, 1864—1865, p. 7, fig. 8 răsturna stampila citind-o de la dreapta la stînga (ceea ce încă ar fi posibil, dacă ar rezulta un înțeles verosimil) AN II HOC, după el „coh(ors) II Na(valis)“ [?]; *CIL*, III, 1633,5 = 8074,22, după Torma și Finály, plus un exemplar din colecția gimnaziului Blaj cu indicație (culeasă de O. Hirschfeld) a descoperirii în „Maros-Porto (la Alba Iulia-Apulum)“, care e mai curînd produsul unei greșeli (cărămida fiind probabil tot de la Buciumi, adusă la Blaj de vreun teolog, ca și inscr. *CIL*, III, 842, care însă lipsește în muzeul blăjan); — b) în colecția S. P.-Papiriu (Buciumi) mai multe exemplare:

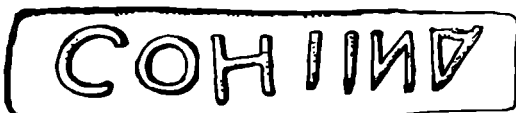

Fig. 5. — Stampilă de cărămizi și țigle ale cohortei
din castrul de la Buciumi.

1) cărămidă mare de 41 × 27 × 5 cm, litere în relief, ornament în formă de X din 3 linii paralele; 2) fragment de cărămidă mare, lat 27, gros 5 cm, cu stampila ceva mai mică decât nr. 1, imprimat cu alt tipar ce se vede și pe alte fragmente de cărămizi din aceeași colecție; ar fi două variante apropiate COH II IV (fig. 5); — c) în muzeul din Blaj (din fosta colecție

¹ Formulele de onorare și adulare a lui Caracalla și ale altor împărați romani: D. M. Pipe, *Histria I*, 1954, p. 531—532.

² Cohors I Batavorum miliaria p.f.; coh. III Delmatarum miliaria eq. c. R. p.f.; coh. II Brittonum (Britannica) miliaria c.R.p.f.eq.; coh. I Hispanorum p.f. (Bersanetti, *op. cit.*, Wagner, *op. cit.*).

³ *CIL*, XVI, 75.

⁴ L. Robert, *Istros*, I, 1934, p. 216 = *CIG*, 3497 = *ILS*, 8853 = *IGRR*, IV, 1213.

⁵ Bibliografia cu privire la coh. II Flavia Numidarum: D. Tudor, în *RIR*, XIV, 1944, p. 159—160.

a liceului), cărămizi (nr. inv. 7) de $40 \times 20 \times 5$ cm, cu stampilă identică celei de sub *b 1*; fragment de țiglă (cf. *CIL*, III, 8074, 22); — *d*) în muzeul Deva, G. Téglás, *Erdélyi Múzeum*, 1902, p. 402, *Klio* X 1910, p. 500, cu lectura greșită coh. II N(umidarum)∞ (miliaria)"; — *e*) muzeul Cluj (inv. IV, 2674, tegular nr. 143), fragment cu literele *II V* (din colecția unui profesor de desen, Borbély S.), cu indicația descoperirii „pe dealul Pomét, la Moigrad (Porolissum), 1876" (posibil să fie o confuzie din partea colecționarului); Szilágyi nu înțelegea literele și citea ... INP¹.

Torma și cei mai mulți epigrafiști au zis și admis: COH II NV = „coh(ors) II NV(midarum)“; dar C. Daicoviciu a formulat îndoieli în privința lecturii stampilei, „coh. II. Fl. Numidarum din diploma de la a. 129 nu corespunde cohortei menționate de Torma, Téglás și Finály la Buciumi; aceste stampile sînt cu totul nesigure și suspecte în toate privințele“². În realitate cărămizile nu sînt suspecte ori nesigure; dificilă și echivocă e numai lectura literelor NV, V avînd în partea de sus o bară orizontală în chip de A răsturnat; e mai probabil că avem literele NV, citite NV(midarum) de Torma, dar care după mărturia epigrafică de mai sus ar fi de citit N(er)v(ia), deci *coh. II. N(er)v(ia) (Brittonum)*. Încît cărămizile și țiglele de la castrul Buciumi sînt de atribuit acestei unități, care va fi staționat aici cel puțin un secol, la granița nordică a Daciei Porolissensis.

Descoperiri mărunte. În afară de cele semnalate la anul 1864 și 1879 de C. Torma (mai sus, p. 309) și de Téglás, Petri ș. a. (p. 311), s-au făcut desigur și alte descoperiri importante de materiale arheologice-epigrafice în zona de la Buciumi; dar ele au dispărut ori s-au distrus — puține au fost salvate și se mai păstrează³ — cum s-a întîmplat în toate locurile și cu multe materiale ieșite la iveală întîmplător, de care n-a avut nimeni grijă și care sînt pierdute din punct de vedere material și documentar-științific. La Buciumi însă, descoperirile din ultimele decenii au fost salvate de pasiunea colecționarului-autodidact S. P.-Papiriu și puse la adăpost. Dintre materialele colecției sale vom semna aici piesele ce prezintă interes documentar mai de seamă.

L u c e r n ă de lut roșie, de tipul simplu cu un orificiu pentru fitil, la marginea discului doi batoni pătrați, pe fund stampila OCTAVI, a unui „fabricant“ ale cărui produse sînt numeroase în Dacia⁴; m o n e d e imperiale din secolele I—III: Vespasianus două piese argint, Domitianus aureus, Traianus denar; Hadrianus sesterț; Antoninus Pius sesterț; Faustina argint; Iulia Domna; Caracalla⁵ etc.; — c e r a m i c ă fragmentară: vase de fac-

¹ Szilágyi, *Erödrendszer — téglabélyegek*, p. 59, pl. XIX, nr. 279. M. Petri, *op. cit.*, I, p. 43 „pe o cărămidă aflată în 1885 la Vármező (Buciumi) literele COHIVAC (Nemz. Múz., régiség-napló, 1895 év, 136 szám)“: lectura justă se obține răsturnînd-o și citind de la dreapta la stînga COH I AUG(usta Ituraeorum), ale cărei cărămizi s-au aflat la Porolissum: un exemplar întreg în colecția S.P.-Papiriu, două fragmente în săpătura 1949, un fragment COH... în Muzeul Cluj, tegular nr. 103, înțeles greșit de Szilágyi, p. 53, pl. XV, nr. 220 COH(ors) II...

² C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 316.

³ Preotul Mateiu Moldovanu (1858—1935) din Agrij (r. Zălau) — care a făcut „săpături“ și în Bozna „La vranite“ — avea o colecție arheologică (obiecte din Buciumi și alte localități), pe care a donat-o liceului din Blaj (informație S.P.-Papiriu); pe această cale va fi ajuns aici cărămida cu stampilă COH II NV (mai sus, p. 315).

⁴ La Ilișua, *CIL*, III, 8077, 25; Turda, 3 exemplare (în fosta colecție Téglás I.); Cristești (Muz. Tg. Mureș); Alba Iulia (Muzeu); Almașu Mare (r. Alba), *Erdélyi Múzeum*, 1902, p. 452; Sarmizegetusa; în Oltenia (D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 398, 411, 422) etc.

⁵ Cohen, *Description...*, ed. II, II, p. 204, nr. 587.

tură romană, roșii, ca și fragmente de amfore; — obiecte de metal: inel de bronz, inel de fier mult oxidat, vîrf de săgeată din fier; — geme (pietre de inel), între care una cu figura zeiței Diana (?).

Numele antic al localității și al castrului de pe Gradiște e pentru noi deocamdată necunoscut: nu apare în texte istorice ori epigrafice, nu știm dacă era amintit și care ar putea fi în listele geografice (Ptolomeu) ori itinerarii; situația e identică la majoritatea așezărilor romane cu castre (castella) ale provinciei Dacia, din care unele au fost explorate prin săpături ample, fără să fi apărut vreun indiciu asupra numirii antice (de ex. castrele de la Gherla, Bologa, Enlaca-Inlăceni etc.). Dintre castrele de trupe auxiliare ale Daciei ardelenne se cunosc numele antice numai la *Porolissum* (Moigrad), *Samus* (Cășeu)¹, *Angustia* probabil Brețcu, r. Tg. Secuiesc², *Comidava* (Rișnov, r. Codlea)³, *Micia* (Vețel), *Tibiscum* (Jupa, r. Caransebeș) — care (afară de *Angustia*) sînt nume indigene daco-getice, găsite aici de ocupanții romani și preluate pentru a designa castrele și așezările civile dezvoltate în apropierea vechilor sate ale daco-getilor. Același pare să fi fost cazul la Buciumi, unde romanii au preluat un nume anterior (azi necunoscut) și nu au impus altul nou latin-roman pentru castrul și așezarea civilă de aici.

Deocamdată știm, din inscripția comentată mai sus (p. 312), de prezența în castrul de la Buciumi a cohorții II Nervia Brittonum miliaria, — ceea ce face să scadă cu una numărul unităților auxiliare ale Daciei Porolissensis al căror loc de staționare era pînă acum necunoscut. Lista trupelor (3 ale, 12 cohorte) existente în acest district, la anul 164, e dată de diplomele militare (p. 314, nota 2), iar din alte documente epigrafice se cunosc cîteva unități, ca *Ala Miliaria* la Sutoru-Zutor⁴, *Numerus Maurorum O. . .* tot acolo⁵, *Ala Electorum* la Cășei⁶. Dintre unitățile Daciei Porolissensis, numai *Coh. I Cannanefatium* avea loc de staționare necunoscut pînă acum (fiind menționată numai în diplome militare); poate să fi staționat la Tihău⁷. Dintre castrele ale căror garnizoane sînt necunoscute respectiv încă nesigure ar fi de amintit: *Bozna* (castru?)⁸ și în parte chiar *Tihăul*⁹. Cercetări mai ample în viitor, săpături și noi descoperiri epigrafice în genul celor de la Buciumi vor lămurii și în alte locuri problema garnizoanelor și unele date din istoria organizării militare a Daciei sub ocupația romană.

. . . . . I, I, RUȘU. . . .

¹ *CIL*, III, 827 = 7633 și *Activitatea Muzeelor*, 1956, p. 122—123.

² R. Vulpe, *Angustia*, în *Volum omagial C. Giurescu* (București, 1944), p. 551—559.

³ Macrea, în *AISC*, IV, p. 236, 245; *Izvestia-Institut*, XVI, 1950, p. 61—69.

⁴ *CIL*, III, 7644.

⁵ *RE*, XVII, 2547. Tot la „Optatiana” se pare că staționa un „N(umerus) P(almyrenorum) O(ptatianensium?)” menționat în două inscripții: *CIL*, III, 1471 și D. Tudor, *O inscripție romană în ruinele cetății Suceava, SCS Iași*, IV, 1953, p. 489—494.

⁶ *Activitatea Muzeelor*, 1956, p. 129.

⁷ Ferenczi I., *Kelemen Emlékkönyv*, p. 288.

⁸ Torma, *Adalék*, p. 12—13.

⁹ *Ibidem*, p. 20; Szilágyi, *op. cit.*, p. 14; Ferenczi, *op. cit.*, p. 288.

CASTRUM И РИМСКИЙ ГАРНИЗОН В БУЧУМИ

К ВОЕННОЙ ИСТОРИИ ДАКИИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Выявляя чисто военный характер римской оккупации, автор указывает на густоту castrum (castella) и на значительное количество вспомогательных войск на северо-западном секторе границы, к востоку от горного хребта Месеш (рис. 1). В „limes” Верхней Дакии (Pogolissensis), составленном из сторожевых башен, небольших лагерей и патрулей, опирающихся на находящуюся в тылу линию castrum, castrum в Бучуми (Vágmező рис. 2 — местность, ныне называемая Градиште или Четате; 160 × 135 м) занимал важную позицию. Его величественные развалины, упоминаемые в 1594 г. обследовал в 1860 г. К. Торма, оставивший точное и полезное описание места и известных тогда материалов. В настоящей статье публикуются новые информации об этом римском военном центре на основании открытого за последние годы эпиграфического и археологического материала.

Гарнизон castrum состоял из cohors II Nervia Brittonum miliaria; доказано, что он существовал во времена Аврелия Антонина (Каракалла, 211—217), в честь которого была высечена надпись на каменной плите (сохранился обломок, найденный в 1948 г. в castrum), вделанной в постамент статуи („statuam posuit”) и называемой „Antoniniana” с эпитетом „pia fidelis” (рис. 3 и 4). Упомянутая воинская часть была известна в Дакии по имени Pogolissensis в середине II в. только по воинским дипломам (стр. 314, прим. 2). Вероятно, именно этой когорте II Nervia Brittonum miliaria принадлежат многочисленные обожженные кирпичи и черепица с клеймом COH II NV (буквы в обратном порядке; рис. 5), найденные в Бучуми и приписываемые до настоящего времени когорте II Flavia Numidarum из Дакии, вспомогательной части, которая, вероятно, не стояла в Бучуми.

Среди римских археологических находок последнего времени в Бучуми отмечаются: светильник ОСТАVI монеты I—III вв., керамика, металлические изделия, геммы для колец.

Древнее наименование (дакийское или римское) важного castrum и гражданского поселения в Бучуми неизвестны, так же как и наименование большинства castrum и небольших местностей на территории римской Дакии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Линия castrum (castella) на северо-западе римской Дакии.

Рис. 2. — Село Бучуми и окрестности. Римский castrum.

Рис. 3. — Почетная надпись в castrum Бучуми.

Рис. 4. — Надпись в Бучуми, пополненная.

Рис. 5. — Клеймо для кирпича и черепицы когорты в Бучуми.

LE CAMP ET LA GARNISON ROMAINS DE BUCIUMI

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE MILITAIRE DE LA DACIE

RÉSUMÉ

Tout en relevant de prime abord le caractère, militaire par excellence, de l'occupation romaine de la Dacie, l'auteur souligne la densité des camps (*castella*) et des garnisons dans le secteur Nord-Ouest de la frontière provinciale, à l'Est des montagnes de Meseş (v. carte, fig. 1). Dans le système du *limes* de la Dacie Supérieure (*Dacia Porolissensis*), consistant en une série de tours et de *praesidia* surveillés par de petites garnisons et des patrouilles qui s'appuyaient sur la ligne des camps et des garnisons auxiliaires, le camp de Buciumi (Vármező; fig. 2; aux dimensions de 160 × 135 m; lieu dit aujourd'hui « Grădişte » ou « Cetate ») occupait une position importante. Ses ruines imposantes, mentionnées dès 1594, furent visitées en 1860 par C. Torma qui a laissé une description fidèle et utile du lieu et du matériel connu à l'époque. Le présent article apporte, en raison des dernières découvertes, de nouvelles informations, épigraphiques et archéologiques, sur le camp romain de Buciumi.

La garnison du camp était formée par la *Cohors II Nervia Brittonum miliaria*, connue au temps d'Aurelius Antoninus (Caracalla, 211—217), en l'honneur duquel elle fait graver une plaque à inscription, encastrée dans le piédestal d'une statue de l'empereur (« statuum posuit »), dont la cohorte prit le surnom d'« Antoniniana » avec l'épithète « pia fidelis » (fig. 3 et 4 — l'inscription fragmentaire fut découverte en 1948, à l'intérieur du camp). Cette cohorte n'était mentionnée pour la *Dacia Porolissensis* qu'au milieu du IIe siècle dans les diplômes militaires (cf. p. 314, n. 2). Il est fort probable que c'est à la *cohors II Nervia Brittonum* qu'appartiennent les nombreuses briques et tuiles portant l'estampille COH II NV (fig. 5), trouvées à Buciumi et attribuées auparavant à la *cohors II Flavia Numidarum* de Dacie; mais cette dernière semble n'avoir jamais stationné à Buciumi.

Parmi le matériel archéologique romain découvert ces dernières années à Buciumi, on mentionne une lampe OCTAVI, des monnaies des Ier — IIIe siècles de notre ère, de la céramique, des objets en métal, des gemmes.

Le nom dace ou romain de l'important camp et de la localité civile romaine de Buciumi demeure inconnu, de même que celui de la plupart des camps auxiliaires et des localités de moindre importance de la province romaine de Dacie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Les camps romains du *limes* du Nord-Ouest de la Dacie.

Fig. 2. — Le village de Buciumi et ses environs. Le camp romain.

Fig. 3. — Inscription honoraire de Buciumi.

Fig. 4. — L'inscription de Buciumi, restituée.

Fig. 5. — Estampille, sur briques et sur tuiles, de la cohorte de Buciumi.